

Tadeusz Wasilewski

Testament Ostafiego Wołłowicza*

Wstęp

Ostafi Wołłowicz pochodził z rodziny prawosławnej, ruskiej. Sami Wołłowicze nazywali siebie Rusinami, wpisując się do metryk uniwersytetów zagranicznych. Rodzina ta jednak wywodziła się z powiatu oszmiańskiego (Bienica, Marków, Kurzeniec); przodkiem jej był Girdwid Bielik Wołłowicz, bojar Korybuta¹, niewątpliwie Litwin, który przyjął wraz z Korybutem prawosławie. W szeregi „panów litewskich” wprowadził ją Hryńko Chodkowicz Wołłowicz, koniuszy litewski, osiadły już głównie w pow. grodzieńskim, dziad Ostafiego Wołłowicza². Ojciec Ostafiego, Bohdan, koniuszy i wojski grodzieński, był administratorem szeregu dworów starostwa grodzieńskiego królowej Bony³. Ostafi Wołłowicz karierę swą rozpoczął w kancelarii wojewody wileńskiego, Jana Hlebowicza, a następnie wielkoksiążęcej. Szybko piął się po szczeblach kariery. W roku 1551 został pisarzem litewskim, w latach 1554—1557 był jednym z twórców ustawy generalnej o pomiarze włóczniej, w 1561 został marszałkiem nadwornym i podskarbiem ziemskim, w 1566 — podkanclerzym, w 1569 — kasztelanem trockim i wreszcie w październiku 1579 — kasztelanem wileńskim i kanclerzem litewskim⁴. Testament spisał 1 grudnia 1587 w Miłeczycach na Podlasiu. Data ta pozostaje w sprzeczności z listem Bohdana Sapiehy do Krzysztofa Radziwiłła z Alinii 29.XI.1587, w którym donosił, że Ostafi zmarł 20 listopada w Sandomierzu⁵. Wiadomości Bohdana, a raczej jego informatora Lwa Sapiehy, który go o tym zawiadomił, były niedokładne, gdyż Ostafi zmarł dopiero po 1 grudnia w Sandomierzu „na drodze, jadąc na koro-

* Pragnę w tym miejscu podziękować mgr L. Szczuckiemu i dr J. Tazbirowi za cenne wskazówki i pomoc udzieloną mi przy opracowywaniu komentarza.

¹ *Akta unii Polski z Litwą 1385—1791*; wyd. S. Kutrzeba; W. Semkowicz, *Kraków 1932*, nr 20, r. 1388, s. 17. Synem jego, przodkiem Wołłowiczów, był Chodko Bielikowicz; A. Boniecki, *Poczet rodów w Wielkim Księstwie Litewskim w XV—XVI w.*, Warszawa 1887, s. 6; łączy go bezpodstawnie z Bielikowiczami h. Haki, którzy dopiero w pocz. XVI w. przesiedlili się ze Smoleńszczyzny na Litwę.

² O pochodzeniu Ostafiego patrz Z. Wdowiszewski, *Pieczęcie panów litewskich przy drugim akcie Konfederacji Warszawskiej 1573 r.* „Mies. Heraldyczny”, IX, 1930, s. 61 i nast. Babką ojcystą Ostafiego była jednak nie Korczakówna z Wołynia, lecz siostra Andrzeja Aleksandrowicza, podskarbiego ziem. lit., i Sołtana h. Wręby, czyli Korczak.

³ S. Pocięcha, *Królowa Bona*, t. III, Poznań 1958, s. 102—105, 175—177, 181, 190, 197, 201.

⁴ Najobszerniej zajmowali się postacią Ostafiego J. Bartoszewicz, *Encykl. Orgelbranda*, Warszawa 1867, t. 27, s. 744—751; I. I. Łappo, *Litowski statut, 1588 goda*, t. I, cz. 1—2, Kaunas 1934—1936; por. też J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze W. Ks. Litewskiego*, Kraków 1885.

⁵ „Archiwum Domu Sapiehów” I, Lwów 1892, opr. A. Prochaska, nr 34, s. 25.

naczą” do Krakowa, a więc na krótko przed 27.XII.1578 (data koronacji Zygmunta III⁶).

Pierwsze ślady zainteresowania Ostafiego nowinami religijnymi pochodzą z lat pięćdziesiątych XVI w., kiedy to nauczycielem jego synowców i synów jego krewnych (własnych synów nie miał) został Jerzy Zabłocki, magister artium, wychowanek Krakowa i Królewca, dawny bliski współpracownik Abrahama Kulwiecia. W roku 1558 wysłał Ostafi synowca swego, Iwana Wołowicza, i siostrzeńca, Piotra Wiesiołowskiego do Królewca. W roku 1559 wydawca St. Murmelius zadeedykował Ostafiemu przekład dzieła H. Bullingera. W roku 1560 za namową P. Verregia wysłał Ostafi, wraz z Jerzym Zabłockim, jak preceptorem, Iwana i Józefa Wołowiczów, Piotra i Jana Wiesiołowskich i Piotra Korsaka z Połoczczyzny, do Tybingi⁷. Wkrótce jednak zerwał z luteranizmem i za przykładem Mikołaja Czarnego Radziwiłła zainteresował się kalwinizmem i arianizmem. Jakkolwiek do śmierci Ostafi pozostawał członkiem kościoła ewangelicko-reformowanego, w 1579 r. był seniorem zboru wileńskiego, a w 1582 fundował w Wilnie szpital i cmentarz ewangelicki⁸, istnieją jednak ślady zainteresowania jego i życzliwości wobec ruchu ariańskiego, a także jego najbardziej radykalnego społecznie skrzydła anabaptystycznego.

Już Commendoni donosił, że trynitarian litewski w 1564 r. popierało kilku panów litewskich⁹. Jednym z nich był niewątpliwie Ostafi. Szymon Budny w 1562 r., dzięki nakładowi finansowym Ostafiego wydał w Nieswieżu dwa dzieła w języku ruskim: *O оправдании грѣснаго чело века перед Богом и Катichisis to est nauka starodavnaja christianskaja*¹⁰. Inny działacz ariański, Wasyli Ciapiński, był w latach 1565—1567 dworzaninem Ostafiego. Ostafi wydał za niego swoją siostrzenicę, Zofię Żyżemską, córkę Polonii Markówny Wołowiczówny, pozostającą pod jego opieką¹¹.

Wreszcie ministrem Ostafiego do 1568 r. był radykalny działacz ariański, Jakub z Kalinówki. Przed synodem w Iwiu (20—26.I.1568) zrzekł się on, jak uczynili to wszyscy wówczas radykali ariańscy z wyjątkiem Marcina Czechowica, godności ministra¹², został jednak przez swego pana przed odejściem obdarowany pie-

⁶ *Kronika mieszczanina krakowskiego z lat 1575—1595*, wyd. H. Barycz, Kraków 1930, s. 53. Miejsce zgonu Ostafiego — Sandomierz — podaje K. Cichocki (w rzeczywistości K. Sawicki S. J.) *Alloquitorum Osiecensium*, Cracoviae 1615, lib. II, c. 22, s. 208—209.

⁷ Th. Wotschke, *Abraham Culvensis. Urkunden zur Reformationsgeschichte Litauens*, „Altpreuussische Monatschrift”, 42, 1905, s. 157, nr 55—56, s. 210—213, nr 83, s. 242—3; tenże, *Vergerios Zweite Reise nach Preussen und Lithauen*, „Altpreuussische Monatschrift” 48, 1911, s. 264—5, 268, 274; nr 25, s. 312; Józef Wołowicz z Janem Wiesiołowskim w 1563 r. przeniósł się do Lipska, a w 1567 r. zapisał się na uniwersytet w Wittenberdze.

⁸ *Monumenta Reformationis Polonicae et Lithuanicae*, z. 1, Wilno 1925, nr 8, s. 42; por. także tekst testamentu, ods. 30. O kalwinizmie Ostafiego świadczą też dedykacje działaczy kalwińskich, zwłaszcza dedykowanie antyariańskiego dzieła Pawła Gilowskiego, wyd. ok. 1582, *Odprowa przeciw jadowitym potwarzom Marcina Czechowica*. Sam Marcin Czechowicz natomiast nie dedykował nigdy żadnego dzieła Ostafiemu. *Sumariusz wszystkiego Nowego Testamentu*, wydany w 1570 r., dedykował Ostafiemu wydawca Wirzbięta w Krakowie; por. przedmowa M. Czechowica do *Nowego Testamentu*, Kraków 1577.

⁹ J. F. Commendoni, *Pamiętniki o dawnej Polsce*, t. I, Wilno 1847, s. 268. Listy J. F. Commendoniego.

¹⁰ S. Kot, *Szymon Budny, Der grosste Häretiker Litauens im 15 Jahrhundert*. „Wiener Archiv für Geschichte des Slaweniens und Osteuropas”, Bd. II, Graz — Köln 1956, s. 67.

¹¹ R. Mienicki, *Wasyli Ciapiński w Polskim słowniku biograficznym*, t. IV, Kraków 1938, s. 16—18; J. Wolff, *Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku*, Warszawa 1895, s. 627, wymienia tylko jej siostrę Andrzeją Wolanową.

¹² S. Budny, *O urzędzie miecza używającym* (1533), wyd. S. Kot, Warszawa 1932, s. 180—181. O zrzekaniu się godności por. *Testament Jerzego Szomana*, w: *Literatura ariańska w Polsce XVI w.* Antologia, wyd. L. Szczucki i J. Tazbir 1959, s. 622.

niędzmi¹³. Zapewne jeszcze jako minister u Ostafiego uczestniczył w synodach arianskich w Mordach na Podlasiu 6—9.V.1563¹⁴ i w Skrzynnie 24—29.VI.1567¹⁵. Po zrzeczeniu się godności ministra zboru i synodzie w Iwiu w 1569 r. wyjechał do Rakowa¹⁶, a w marcu 1569 występował na synodzie w Bełżycach¹⁷. Żył jeszcze w 1572 r., zmarł przed 1581 r.¹⁸ Na jego miejscu ministrami u Ostafiego byli, w 1570 r. w czasie zawierania ugody w Sandomierzu, Daniel¹⁹ i w tymże roku na zamku brzeskim Marceli Suchodolski²⁰. O życzliwości Ostafiego wobec arianizmu świadczy także pozycja, jaką arianizm posiadał w Brześciu znajdującym się, po śmierci Mikołaja Czarnego Radziwiłła (28.V.1565), pod jurysdykcją Ostafiego Wołłowicza, jako jego następcy na starostwie brzeskim. Działała tu drukarnia wydająca dzieła arianskie Tomasza Falkoniusa (Sokołowskiego) i do 1569 r. — druki reformacyjne. Kiedy także po śmierci Czarnego, wskutek wystąpienia kalwinów wileńskich, rozpadło się ugrupowanie anabaptystyczne w Wilnie²¹, zbor brzeski jeszcze w 1566 r. opanowany był przez zwolenników anabaptyzmu, o czym świadczy jego korespondencja z kalwińskim zbozem wileńskim (list Brześcian z 20.II.1566), zachowana w dziele S. Lubienieckiego²². Stanowisko swoje w Brześciu anabaptyzm mógł zachować jedynie dzięki życzliwości wobec niego starosty brzeskiego, Ostafiego²³.

Publikowany testament rzuca nowe światło na stosunek Ostafiego, przedstawiciela magnaterii litewskiej związanej z ruchem kalwińskim, do arianizmu stwierdzając, że poglądy społeczne Ostafiego zbliżone były do poglądów radykałów arianskich na kwestię chłopską, reprezentowanych przez kaznodzieję Jakuba z Kalinówki. W klauzuli testamentu, wyzwalającej niewolników i poddanych i oddającej ich pod jurysdykcję sądów państwowych, widać wyraźny wpływ Jakuba na jego chlebowadwę. Uposażenie zboru w Sidrze, dwóch kaznodziei i bakałarza ze zboru w Sidrze pozwala stwierdzić, przeciw jakiemu uposażeniu występował i czego zrzekał się Jakub z Kalinówki składając urząd ministra, gdyż był on najprawdopodobniej do 1568 r. jednym z kaznodziejów sidrzańskich; znajdowała się tam główna fundacja Ostafiego: zbor murowany, szpital i szkoła „dla krewnych i poddanych”, prowadzona w latach pięćdziesiątych przez Jerzego Zabłockiego.

Testament publikujemy z zachowaniem transkrypcji, występującej w kopii z 1826 r., wykonanej dla Generalnej Prokuratorii Królestwa Polskiego, z akt metryki Litewskiej znajdującej się wówczas w Petersburgu. Modyfikacji uległy, zgodnie z instrukcją wydawniczą, litery wielkie i znaki przestankowe.

¹³ S. Budny opowiada Jakobowi: „Aza nie wolno któremu panu darować ciebie jaką summą pieniędzy? To dobrze wiem, że cię to niedawno od jednego potykało”, op. cit., s. 215.

¹⁴ F. Lismannino, *Breivz explicatio doctrinae*, Królewic 1566, k. 93 v., Jacobus Calnovius.

¹⁵ S. Lubieniecki, *Historia reformationis Polonicae*, Freistadii 1685, s. 217—219.

¹⁶ S. Budny, op. cit., s. 180.

¹⁷ *Najstarsze synody arian polskich*, „Reformacja w Polsce”, I, 1921, s. 233.

¹⁸ Jakub prosił Paleologa o napisanie dzieła o urzędzie — zapewne w 1572 r. w liście z 21. II. 1581 S. Budny nazywa go nieboszczykiem, op. cit., s. 230.

¹⁹ AGAD, Depozyt wileński 38, k. 28 v., 12.IV.1570.

²⁰ O. Wołłowicz do Mikołaja K. Radziwiłła marszałka nadwornego, Warszawa 24.IV.1570. Arch. Radz. dz. V, teka 450, nr 17959^{21a}.

²¹ S. Kot, *Ausbruch und Niedergang des Täuferturns in Wilna (1563—1566)*, „Arch. für Reformationsgeschichte Jahrgang” 49, s. 212—226.

²² S. Lubieniecki, op. cit., s. 184—189.

²³ Jak wynika z rewizji miasta i starostwa Brześcia 1566 r., *Dokumenty Moskowskiego Archiwu Ministerstwa Justicii*, t. I, Moskwa 1897, s. 204 i nast., w Brześciu istniał tylko jeden zbor zaznaczony w rewizji jako szpital z kościołem przy ulicy Uhrynka (ibid., s. 209). Rewizja, bardzo dokładna, nie zostawia miejsca na drugi zbor w Brześciu, chyba że mieścił się on na „placach zamkowych” miasta lub w samych zabudowaniach zamkowych.

Kraków, 4 lutego 1588 r.

Seweryn Bonar starosta rabsztyński, jurborski i tarnowiecki i żona jego Rajna Wołowiczówna, kasztelanka wileńska, podają do akt Metryki Litewskiej testament Ostafiego Wołowicza kasztelana wileńskiego, kanclerza w. litewskiego, spisany 1 grudnia 1587 r. w Miłejczycach.

Oryg. Metryka Litewska. Księga Spraw Sądowych 65 fol. 554 nast. Kop. z 1826 r. AGAD, tzw. Metryka Koronna vol. 410, 2036–2069 (wyd. wg kopii).

Leta Bożego Narodzenia tysiacza piatsot osmdiesiat osmoho miesiaca fiewrala czetwiertoho dnia. Hospodar korol jeho miłost y wielikij kniaz litowski Zyhmunt tretij raczył rozkazati, do knih swoich kancelareyskich zapisati. Postanowiwszy się oczewisto pred jego korolewskuju miłostiju i u knih hospodarskich kancelareyskich starosta rabsztyński jurborski i tarnowiecki pan Seweryn Bonar z Balic¹, wespoł z małżonkou swojeju panieju Raynoiu Wołowiczownoju², opowiedali i pokładali testament ostateczno woli hodnoy pamiaty pana wilenskoho, kanclera wielikoho kniaźstwa litowskoho, starosty bieresteyskoho i kobrynskoho pana Ostafia Wołowicza otca swojeho, prosiaczy, aby był do knih Jeho korolewskoy miłosti kancelareyskich wpisany, hdyż pro odlehtëst mieszkaniya swojeho w Koronie Polskoy y dalekosti dorohi dla opowiedaniya toho testamenta na roki zemskie po smierti pana wilenskoho do żadnoho sudu iechati niemohli, szto eho korolewskaia miłost na zadanie ich raczył rozkazati ucziniti, y za roskazaniem eho miłosti hospodarskim tot testament pana wilenskoho do knih kancelareyskich iest wpisany, kotoryi słowa tak sie w sobe ma:

Wo imia Boże stańse ku pameti nenaruszonoy.

Ia Ostafey Wołowicz^a kancler Welikoho Kniaźstwa Litowskoho, starosta beresteyski y kobrynski piszu seš testament ostatecznoie woli moee z dobroho zdarowia y zupełnoe pometi moee. A na perwoe^b zem z niewymownaho miłoserdia bożego ochreszczon wo imia Otca y Syna y Duča Swetoho, Boha moeho prawediwaho ehoż swiatoy miłosti ducha

^a opuszczone pan wileński.

^b w tekście perod.

¹ Seweryn Bonar syn Jana kasztelana bieckiego i wielkorządcy krakowskiego, starosta rabsztyński 1564, kasztelan biecki 15.IV.1589, krakowski 23.IV.1590, patron najmniej 7 zborów kalwińskich † 23.IV.1592.

² Rajna (Regina) Wołowiczówna, jedyna córka i dziedziczka Ostafiego Wołowicza i Fedory Sapieżanki, 14.V.1570 poślubiła w Brześciu Seweryna Bonara † 26.VI.1591.

moeho otdawaiuczy pokornie poruczaiu, w zasłudze y dosyc uczynieniu nadrozszo e muki Pana Zbawiciela y Otkupitela moeho Jezusa Christa syna bożeho edinorożoneho, pered wsimi weki w tom samom nadzieiu moiu położywszy, sprawiedliwoiu weroiu, ostatnii wek moy zaweraiu, y tym peczatuuczy, zastanowliaiu około pochowania tela moeho, aby było pochowano w imeniu moiem sidreńskom³ w kostele⁴, w sklepe murowanym pod kostełom, bez wsiakoho kosztu, ani koney, ani zbroy, ani czoho inoho nepotrebne neczinity, hdyż tam ne na woynu otchożu, ale telo suknom czornym nakrywszy, zaprowaditi do hrobu na woze priwewszy w kaptury neubiraiuczy, bo oni obżałowati nebudut. Ale aby tam w kostele fała bożaia y prepowedanie słowa eho swiatoho ustawicznie množona była, iakom nadał y ufundował kaznodeiu⁵ szkołu y szpital⁶, w tom napominaiu wsich derzaczich toho imenia, aby toho ne otmieniali y nezmenszali, a kotoryiby derzaczyi toe imenie chotel zmeniti to, aby na Rzeczpospolituiu toe imenie sidrenskoe pripadło⁷.

A potom otprawa słuham moim, w ktoroy czwerti roku smert Pan Boh na menia dopustit, tuiu czwert zapłatiwszy, koźdomu dati osobliwe na dwe czwerti, zaczim by pana y miestce sobie kozdyi ziednał, a to se maiet rozumeti ot starszoho aż do menzaho, wsi aby byli otprawleny tak wodle reestru, za ktorim ne na woynie⁸, ale u dwora moeho służyli. Na szto zostanet srebro, zołoto, szaty, koni, aby po mnie niechto nie narekał [n]a służbu swoiu. Wed że zachowywaiu sobe wolnost, tak na imeniach iako y na summach zapisywati słuham y powinowatym krewnym moim, szto bych chotel wodle zasłuch ich, tomu seś testament moy niczoho szkoditi nemaet.

A corka moia, iako dediczka wozmet po mnie wse, szto ey należyt, czohomż iuż inszomu ne zapisywał, też imenie Kormiałowskoe Mesto z wołostiu Sasy⁹, iako prawo obmowlaet ot korola swiatoe pameti do brotliwaho hospodara Zykhimonta Awhusta darowanoe, wodle prawa ona maet derzati, wziawszy, a imenie holszanskoe, iako mne prziszło po mat-

³ Sidra, pow. grodzieński nad rzeczką Sidrą, lewym dopływem Biebrzy.

⁴ Zapis na zbiór sidrzański Jana i Heleny z Wołłowiczów Holowczyńskich z 2.X.1630 („Akty wyd. Wilenskoju Archieograficzeskoku Kommisijeju” t. XII, Wilno 1883, nr 105, s. 445—7), stwierdza, że kościół ten zbudował Ostafi, był to kościół murowany, por. J. Łukaszeuicz, *Dzieje kościołůw wyznania helweckiego w Litwie*, t. II, Poznań 1843, s. 67.

⁵ Kaznodziejów w zborze, jak wynika dalej z testamentu, było dwóch, w roku 1601 kaznodzieją był Wojciech Pawłowski (BOZ rkps 1182, k. 56 B).

⁶ Szkołka i szpital istniały jeszcze w XVII w., w początkach XVIII w. nic już o nich nie słycać, por. J. Łukaszeuicz, *op. cit.*, t. II, s. 66—67.

⁷ Postanowienie to być może było jedną z przyczyn zaniechania przez Stanisława Szczukę w początkach XVIII w. zamiaru likwidacji zboru.

⁸ Rejestr wojenny z 1567 r. wymienia 27 sług (starszych), „Russkaja Istoricszeskaja Biblioteka”, t. XXXII, Petrograd 1915, s. 446—7.

⁹ Kormiałów, dobra na lewym brzegu Wilii pod Kownem, sąsiadujące z dobrami Łopie, por. ods. 28. Sasy, wieś przy ujściu Laudy do Niewiaży w starostwie żmudzkiem.

ce ee ¹⁰, a sztom kupił, prislūżył, zamenoiu y kupleiu nabył y inszye imenia moi, czoho bym słuham moim komu nienaznacził, sowsim corka moia na sebe [w]ozmet po moem żywote wyniewszy estlibych sprzedał, abo zamenoiu ktoroe z nich komu pustil abo iakokolwek komu zawel y zapisał, toho ruszat nemaet.

Woin ¹¹, Łomazy ¹², Kodeneć ¹³, Mile[y]czycy ¹⁴, Połowcy ¹⁵, tiała z corka moia k rukam swoim maet wziati, derżati wodle listow gospodar-skich, wedże szto est na upitskoy wołosti ¹⁶ piat tysiaczey zołotyeh wne-seno osobliwym listom, toe piati tysiaczey ne użiwati, bo se taia summa zaplatila w derżawie reczyckoy ¹⁷.

To też waruiu, aby wo wsich imeniach moich newolnik ¹⁸ ani żad-nyi dedicznymi prawom znwolennyi czelówek ¹⁹ nebył mużskaho stanu y ženskaho, hotiaby wiazniom y dożnikom został, maet wolno służyti y procziti koli sie iemu nepodobaet, y budetli znwolenyj toho zwirchno-sti wriadu maet boroniti prawnie ²⁰.

A hde czerez mem kaznodey y fała bożai, szkoła y szpitali posta-nowleny toho nezmenszati y owszem pricziniati dla nauki słowa bożeho y zachowania ludiey ubohich ²¹. A w sidrenskom imeniu na kostel aby dwom kaznodeiam postanowleno na folwarki pedesat wołok, ludmi ose-łych, a po dwie wołoki na paszni, a osobliwe czynszow kożdomu po so-roku zołotyeh polskich na hod dawati, a na szpitali po dwanadcati kop hroszey dla soli, miasa, seledcow, a muki na hod po czetyry sola-nok, na hod jeczmenia po solance, na krupy na szkołu sorok zołotyeh polskich, bakalaru do roku chowaiuczy czolóweka hodnoho, nauczonoho dla nauki detey moich krownych y poddanych, a na żywnost muki bo-

¹⁰ Holszany, pow. oszmiański, udział żony Ostafiego Fedory Sapieżanki, sio-strzenicy ostatniego kniazia Holszańskiego Semena. W części sapieżyńskiej spadku znajdował się zбір.

¹¹ Dziś Wohuń, dobra na Podlasiu brzeskim graniczące z dobrami Radzyń na-leżącymi już do Korony.

¹² Łomazy miasteczko i dobra na pin.-wsch. od Wohynia.

¹³ Kodeneć dobra na Podlasiu brzeskim nad rzeczką Piwonia, na wschód od Parczewia.

¹⁴ Miłejczyce, dobra w części północnej Podlasia brzeskiego.

¹⁵ Połowczy, dobra niedaleko Miłejczyc, od wschodu graniczyły z Puszcza Białowieską.

¹⁶ Włość należąca do starostwa upickiego..

¹⁷ Starostwo rzczyckie w województwie mińskim, cedowane w 1576 r. przez Ostafiego jego siostrzeńcowi, Jaroszewi Żyżemskiemu.

¹⁸ Niewolnictwo w W. Ks. Litewskim istniało do III statutu 1588 r. Była to głównie czeladź dworska, niewolnik pozbawiony był osobowości prawnej.

¹⁹ Poddanych chłopów pozbawionych prawa odejścia nazywano niepochożymi, ojczycami.

²⁰ Wystąpił tu O. Wołowicz przeciw zasadzie wprowadzonej w rok później przez III Statut, która oddawała poddanych pod zupełną władzę sądową dziedzica.

²¹ Ustęp ten stwierdza, że w dobrach Ostafiego znajdowały się i inne nie wymienione w testamentie zbory, szkoły i szpitale, istniały one niewątpliwie w takich ośrodkach dóbr i rezydencjach, nie wymienionych w testamentie, jak Dowspuda i Brzostowica w pow. grodzieńskim.

czok szest, krup y horochu boczki dwie, sołodu beczek szest jeczmenaho, wepri dwa, abo dwie kope hroszey. A postanowiti dozorczy, aby w kostele fała boża neustawała, a w szkole nauka krownym moim y innym sirotam darom była, a żebrakom w szpitaliu wychowanie obecne na osob dwadcat. A detem stryia moeho pana Michała Wołłowicza²² y wnuczatom eho, kotorye z synow idut muzkoho plemeni²³, na nauki ich maet córka moia z zastawnych imeney dawati po trista złotych polskich, a dewkam²⁴ po sto kop hroszey na wyprawu, hdyż nebożata podupali, narozń-otcziznu podeliwszy.

A szto się dotyczet domow moich w Wilni, w Horodnie y w Beresti, abo estlibych komu neotpisał, ino wilenskie domy córka moia wozmet po moem żywote — także y w Beresti. A horodenskie domy w meste synowcy moi²⁵ z prylehłosti balskomu imeniu²⁶ maiut meti. A w Witrebsku dom pri imeniu mikulinskom²⁷ zostanet. Y maet dawati corka moia stych domow y z lopenskaho imenia²⁸ na szpital wilenskaho zboru piatdesat kop hroszey, y z seła Koynarowa²⁹ do tehoż szpitala, a na kaznodeiu kop trydcat³⁰. A osobliwe źbor na Upite³¹ maet wo wsem zachowan byti wodle nadanych listow moich³², także szkoła. Y na szpital nadati koźdomu żebraku po czotyry solanki muki na hod, a po

²² Michał Wołłowicz, syn Hryńka Chodkowicza, dworzanin hospodarski, dzierzawca monasteru kobryńskiego, † po 1567 r.

²³ Synami Michała byli: Fedor, Borys, Jakim i Aleksy-Krzysztof, podstoli grodzieński i starosta chwejdański (?); wnukami: Filon Paweł starosta grodzieński syn Fedora, Piotr, chorąży trocki, syn Borysa oraz Marcin, Tomasz Stanisław i Paweł, biskup lucki, synowie (?) Krzysztofa.

²⁴ Znana jest tylko jedna wnuczka Michała, córka Borysa, Krzyszkowska, zapewne ewangeliczka i żona patrona zboru w Szacku.

²⁵ Synowie rodzonego brata Ostafiego, Hrehorego, wojewody smoleńskiego: Józef, starosta daugowski i przelajski, † po 1580, Roman, starosta rohaczewski patron zborów w Rohaczewie i Oranach nad Mereczanką, † po 1620, i Piotr, cześnik litewski 26.IV.1589, † 1624, ewangelicy reformowani. Roman i Piotr po śmierci S. Bonara odziedziczyli dobra Ostafiego.

²⁶ Bala nad rzeczką Bala, lewym dopływem Niemna, pow. grodzieński.

²⁷ Mikulin lub Horodyszcze, pow. orszański.

²⁸ Łopie, pow. kowieński, na lewym brzegu Wilii pod Kownem.

²⁹ Kojnarów, wieś nieznana Słownikowi geograficznemu, może błędnie zamiast Kojrany pod Wilnem.

³⁰ Poza tym nadaniem zapisał Ostafi zborowi dwór i ogród, co potwierdził 28.II.1582 Stefan Batory, ostatnie wydanie Księga batoriańska, opr. R. Mienicki, Wilno 1939, nr 14, s. 27—30.

³¹ Zbór ten znajdował się w „Nowym Mieście na Upicie”, H. Merczyng, Zbory i senatorowie protestanccy w Dawnej Polsce, Warszawa 1904, s. 92, 100, zrobił z niego dwa oddzielne zbory, był to jednak jeden zbór, zwany bądź zborom w Nowym Mieście, bądź zborom w Upicie. W maju 1594 przez Romana Wołłowicza sprzedany był Krzysztofowi Radziwiłłowi Piorunowi. AGAD. Arch. Radz., dz. V, t. 454, nr 17986. R. Wołłowicz do K. Radziwiłła z Turowicz 30.IV.1594 i z Wilna 3.V.1594.

³² Por. Ostafiego Wołłowicza „Postanowienie jak się mają poddani nowomiejscy pobożnie i moralnie zachowywać z 4.VII.1583, druk. Monumenta Reformationis Polonicae et Lithuanicae, zes. 1, wyd. 2. Wilno 1925, nr 19, s. 93; nast. Akt fundacyjny Ostafiego nie zachował się, potwierdził go 20.VII.1592 Roman Wołłowicz zmieniając niektóre postanowienia, ibid., nr 20, s. 97 i nast.

bocz[c]e jeczmenii na krupy, a na seledcy, na mięso, po szesti kop hroszey na hod wsemu szpitaliu. A na dołhi na koho zapisy znaydut se, a zapłata mne ne doszła, to corka moia maet sprawliati, a tym wypła-czywati dołhi moi. Tym też doczku moiu obowezuiiu, aby nepotrebnoho nakładu na pohreb teła moeho necziniła, ale raczey ubohim sirotam, po-winowatim swoim, na wyprawu w stan małżenski tisiaczku kop hroszey obrnęła stoie maietnosti, ktoruu po mne wozmet, to est wnukom pana Markowym³³ y pana Michajłowym³⁴ sestrencam moim, iako wyszey napisano. A sestrencu moiemu panu Petru Wesełowskiemu³⁵ na wypra-wu corek eho piatsot kop hroszey, y plac w meste wilenskom podle Ber-nardynow³⁶ iemu y potomkom ieho wiecznie.

A iż by się tym wsim reczam dosyt stało obiraiu y ustanowliaiu ope-kuny y dozorczy ku wypółnieniu seho testamentu: moeho: welmożnych panow priateley moich, jeho miłości pana Mikołaiia Talwosza, kasztelana żomoytskaho³⁷, pana Krzysztofa Zenowicza, kasztelana beresteyskaho, starostu czeczerskaho y propoyskaho³⁸, pana Mikołaiia Naruszewicza, łowczaho Wielikoho Kniażestwa Litowskaho³⁹, a pana Iana Abramowicza, starostu lidskaho, woyskaho wilenskaho⁴⁰. A dla bolszoe pewnosti ia seś moy testament rukoiu moeiu podpisawszy pieczat esmi swoiu syhnetowuiu protisnuł y ktomu prosił esmy o przyłożenie pieczatey priiateley moich, pa-na Jaronima Wołowicza, synowca moiego⁴¹, pana Iana Czerlenkowskaho, stolnika braclawskawo⁴², a pana Martina Ostrowickoho namiestnika moiego mileyczyckoho⁴³, kotoryie za oczywistoiu prozboiu moeiu pe-czati swoi k semu listu testamentu moemu raczyli przyložiti. Pisan w Mi-

³³ Marek Wołowicz, syn Hryńki Chodkowicza, w 1526 r. chorąży grodzieński, dzierżawca perstuński i monasteru Borysa i Hleba w Grodnie, † po 1558 r. Wnucz-ke jego po synach znany tylko jedną, Rajnę Hrehoriewnę Michałową Sorokową.

³⁴ Por. ods. 23, 24.

³⁵ Piotr Wiesiołowski, syn Piotra obożnego koronnego i Katarzyny Wołowi-czówny, podskarbi nadworny lit. 1590, marszałek nadworny litewski 1599, marszałek wielki litewski 1615, przeszedł na katolicyzm, † 1620.

³⁶ Plac ten łączył się gruntami zboru wileńskiego, por. ods. 30.

³⁷ Mikołaj Talwosz, ewangelik augsburski, kasztelan miński 1566, kasztelan żmudzki 1570, marszałek nadworny litewski 1588, kasztelan trocki 1596, patron zboru w Rykontach i Szylanach, † 1600.

³⁸ Krzysztof Zenowicz, starszy zboru ewangelicko-reformowanego w Wilnie w 1577 r., kasztelan brzeski 1585, wojewoda brzeski 1586, żonaty z Fedorą Woł-wiczówną, patron zboru z Smorgoniach, † 1614.

³⁹ Mikołaj Naruszewicz, ewangelik, łowczy lit. 1582, kasztelan żmudzki 1588, zapewne patron zborów w Horodyszczu i Uszpolu, † 1603.

⁴⁰ Jan Abramowicz na Wornianach, starszy zboru ewangelicko-reformowanego w Wilnie 1590, starosta lidzki i kieski, prezydent derpski 1590—1598, wojewoda smoleński 1596, żonaty z Dorotą Wołowiczówną, patron zboru w Wornianach. † 19.IV.1602.

⁴¹ Hieronim Wołowicz, syn Iwana Hryńkowicza marszałka i starosty grodzień-skiego, pisarz lit. 1589, podskarbi nadworny 1600, podskarbi wielki 1605, podkancler-zy 1618, starosta żmudzki 1619, katolik, † 1636.

⁴² Jan Czerlenkowski, zapewne h. Chorągwie, sędzia ziem. winnicki, † 1613.

⁴³ Marcin Ostrowicki, postać nieznaną, zapewne h. Dotęga z Ostrowia na Podlasiu.

lezczych roku tysiacza piatsot osmdesat semaho, dekabria perwaho dnia. U toho testamentu peczatey pritesnenych czotyry y podpis ruki tymi słowy: Ostafey sam. Jakoż dla lepszoj pewnosti toie reczi seś sy-pis z knih hospodarskich kancelareyskich pod peczatiu eho miłosti wos-podarskoiu panu Sewerynu Bonaru y małżonce ieho paney Reine Wo-łowiczowne wydan iest. Pisan w Krakowie. Lew Sapiiha podkancleryi W°. X. Ltt°.